MƏDƏNİYYƏT DÜNYASI
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti XXXXV buraxılış, Bakı, 2024
МИР КУЛЬТУРЫ
Азербайджанский Государственный Университет Культуры и Искусств, XXXXV выпуск, Баку, 2024
THE WORLD OF CULTURE
Azerbaijan State University of Culture and Art, XXXXV edition, Baku, 2024

S Ə N Ə T Ş Ü N A S L I Q

UOT31.
DOI: 10.52094/3005-9941.45.2024.005

Ayxan Şahbaz oğlu Qəhrəmanov
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
Doktorant
E-mail: ayxanshahbazoglu@mail.ru

AİLƏDƏ UŞAQLARA QARŞI PSİXOLOJİ ZORAKILIQ

Xülasə: Məqalədə ailədaxili uşaqlara qarşı psixoloji zorakılığın ümumi təhlili verilmiş, bununla əlaqəli beynəlxalq təşkilatların fəaliyyətləri və dünyadakı statistik məlumatlar təqdim olunmuşdur. Məqalədə bu məsələnin Azərbaycan hökumətinin diqqət mərkəzində olduğu qeyd edilir. Ölkəmizdəki ən çətin ictimai-siyasi və hərbi vəziyyətdə belə, uşaq hüquqlarının qorunması həmişə prioritet olmuşdur. Bununla bağlı Azərbaycanda uşaqlara qarşı psixoloji zorakılığın qarşısının alınmasına dair dövlət siyasəti barədə ətraflı məlumat və təkliflər irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: ailə, uşaq, zorakılıq, psixoloji zorakılıq, depressiya, Azərbaycan

Zorakılıq, uşaqlarda son verməyə çalışdığımız dəhşətli bir epidemiyadır. Bunu etmək üçün əvvəlcə problemin özü barədə məlumatlılığı artırmaq vacibdir. Uşaqlara qarşı zorakılıq, valideynlər və ya digər tərbiyəçilər, həmyaşıdları eləcə də, kənar insanlar tərəfindən 18 yaşınadək insanlara qarşı hər cür şiddəti əhatə edir.

Zorakılıq dedikdə, beynimizdə əsasən döymək, fiziki şiddət göstərmək, cinsi təcavüzə məruz qoymaq və s. kimi hallar canlanır. Lakin zorakılıq təkcə fiziki təması nəzərdə tutmur. Bura həm fiziki, həm cinsi, həm psixoloji, həm də sosial zorakılığı daxil edirik. Nə qədər də zorakılıq dedikdə fiziki mənada başa düşsək də, ən böyük travma illərlə, uzunmüddətli təsir bağışlayan psixoloji zorakılıqdır.

Psixoloji zorakılıq, uşaqlara qarşı ən çox görülən zorakılıq növlərindən biridir. Bunun nəticələri cinsi və ya fiziki zorakılıq qədər dağıdıcı ola bilər lakin, bir çoxumuz hələ də bunun fərqində deyilik. Psixoloji zorakılığa emosional zorakılıq da deyilir. Bu termin, bəzi xoşagəlməz sözlərlə uşağın periodik və ya daimi təhqir olunmasını, insan ləyaqətinin alçaldılmasını, təhdid ifadələrini ifadə edir. Bu, uşaqlarda patoloji xarakter xüsusiyyətlərinin formalaşmasına səbəb olur və ya şəxsiyyətin inkişafına maneə törədir. Bu zorakılıq formasına aşağıdakılar daxildir:

- uşağın açıq rədd edilməsi və davamlı tənqid edilməsi;
- ləyaqətinin təhqir edilməsi və alçaldılması;
- fiziki zorakılıq olmadan şifahi şəkildə təzahür edən uşağa qarşı təhdidlər;
- uşağın qəsdən fiziki və ya sosial təcrid olunması;

- ona yaşına və ya imkanlarına uyğun olmayan, həddindən artıq tələblər irəli sürmək;
- böyüklər tərəfindən verilən yalan vədlərin yerinə yetirilməməsi;
- uşağın zehni travmasına səbəb olan ümumi zehni təsir və s.

Erkən uşaqlıqda emosional istismar duyğusal ifadəni və ətrafa olan marağı azalda bilər. Psixoloji zorakılıq ümumiyyətlə, aktiv inkişaf etməməklə nəticələnir və buna tez-tez zəka geriliyi və ya fiziki məhdudiyyət kimi səhv diaqnoz qoyulur. Psixoloji zorakılığa məruz qalan uşaqlar özlərini güvənsiz, narahat, inamsız və şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə dayaz hiss edə və passiv ola bilərlər. Uşaqlardakı emosional təsir ümumiyyətlə, məktəb yaşında, müəllimlər və yaşıdları ilə əlaqələr qurmaqda və inkişaf etdirməkdə çətinlik çəkdikdə aydın olur. İstismar olunan uşaqlar qanunları pozmağa, alkoqol və ya narkotik maddələrdən sui-istifadə etməyə meyilli olurlar.

Azərbaycanda hər bir uşaq doğulduğu andan Azərbaycan cəmiyyətinin bərabərhüquqlu nümayəndəsi sayılır. 1998-ci ildə qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Uşaq hüquqları haqqında qanunu” 18 yaşına çatmayan və tam qabiliyyət əldə etməyən hər bir şəxsi əhatə edərək, onların hüquqlarını, bərabərliyini, sağlamlığını, təhlükəsizliyini və s. əhatə edir. Qanunun 11-ci maddəsi uşağın tərbiyə almaq hüququ haqqındadır. Burada əsas müddəalardan biri kimi, uşağın milli və ümumbəşəri dəyərlərə uyğun, humanizm və əxlaqi prinsiplər əsasında tərbiyələndirilməsindən eləcə də, zorakılıq və qəddarlığın uşaqlara qarşı qadağasından bəhs edilir **[1]**.

Hər il iyun ayının 1-də Azərbaycanda Uşaqların Beynəlxalq Müdafiəsi günü kimi qeyd olunur, lakin dünyamızın problemləri artdıqca, uşaqların tərbiyəsi sıradan problemə çevrilir və müxtəlif zorakılıq növləri ilə meydana gəlir.

Uşaqlarda psixoloji zorakılığı dəqiq müəyyən etmək daha çətindir. Uşağa kifayət qədər sevgi göstərməmək, təhdidkar davranmaq və uşağı rədd etmək emosional istismar və laqeydlik hallarıdır. Aydına **[2]** görə psixoloji zorakılıq təsirləri və nəticələri müşahidə edilməsi və araşdırılması baxımından ən çətin zorakılıq növüdür.

Psixoloji zorakılıq, uşağın alçaldılması, günahlandırılması, rədd edilməsi təkrarlanaraq, ayrı-seçkilik edilməsi və ya qəsdən və zorla təcrid edilməsi, təhlükəsizlikdən və sevgidən məhrum edilməsidir. Uşağı öz qardaşı və ya digər uşaqları ilə müqayisə etmək, aşağılamaq, harayasa bağlamaq kimi cəzaların tərbiyəvi xüsusiyyəti yoxdur və bu cür cəzalar emosional depressiyaya və daxili münaqişələrə səbəb olur **[3]**.

Emosional travma müstəqil şəkildə görülə bilsə də, çox vaxt fiziki travma ilə birlikdə görülür. Psixoloji zorakılığa məruz qalan uşaqlar heç də həmişə fiziki zorakılığa məruz qalmırlar. Bunun əksi olaraq, fiziki və cinsi istismara məruz qalan uşaqlar həmişə emosional olaraq da zorakılığa məruz qalırlar. Fiziki və cinsi zorakılığın maddi ziyanı və izləri aradan qalxdıqdan sonra belə, psixoloji zorakılıq

və ya sui-istifadənin izləri davam edir.

Uşaqlıq illərində normal sevgi münasibətlərindən məhrum olan insanların gələcək həyatlarında da heç kim tərəfindən sevilmədiklərini və arzulanmadıqlarını hiss etmələri intihar hadisələrinin mühüm amilidir **[6]**.

Psixoloji zorakılıq uşaq istismarının bütün formalarında mövcuddur. Zorakılığın psixoloji ölçüləri çox vaxt fiziki zorakılıq və zərərlə əlaqələndirilir. Misal üçün: hədə-qorxu tez-tez fiziki zorakılıq aktlarına daxil edilir və yaralanmalara səbəb ola bilər **[5]**.

Depressiyaya meyilli insan, dözümsüz və ittihamçı valideyn rəftarı ilə tərbiyə olunduğu üçün onun eqosu yetərincə inkişaf etmir və buna görə də ətrafdakı insanlardan həddindən artıq asılı olur. Günahlandırmaq, tənqid etmək uşaqlarda özünə inamsızlıq və günahkarlıq hissi yarada bilər. Baymura **[7]** görə, insanları ən çox narahat edən şeylərdən biri də başqaları tərəfindən tənqid olunmasıdır.

Hissləri və həyəcanları rədd edilən uşaqlar bu hissləri hiss etdikcə içində qəribə bir şey olduğunu, normal olmadıqlarını düşünür, həm duyğularından, həm də öz mənliklərindən uzaqlaşırlar. Yəni təbii hisslərindən, həyəcanlarından utanmağa başlayırlar. Belə insanlar sosial maskalar arxasında öz şəxsiyyətlərini gizlətməyə çalışırlar. Gülən, xoşbəxt və ya diqqətsiz insan kimi görünən maskaların altında tənha bir insan formalaşır. Uşaqlarda öyrənilmiş çarəsizlik çatışmazlıqları ilə depressiyada motivasiya, idrak və emosional çatışmazlıqlar arasında oxşarlıqlar var. Fərdlərin yaxşı və pis nəticələrlə bağlı gözləntiləri gələcək nəticələrlə bağlı gözləntilərinə təsir edir **[8]**.

Hart, Brassard və Karlsona görə, psixoloji zorakılığın formaları:

(Burada qeyd olunan hərəkət və davranışların təkrarlanması psixoloji zorakılığı təşkil edir. Bunlar uşağa onun dəyərsiz, sevilməyən, qüsurlu, təhlükə altında olduğu və ya sadəcə başqa bir insanın ehtiyaclarına cavab verən bir dəyər olduğu mesajını verir)

1. Rədd etmə (zorakılıqla rədd edilmə və ya alçaldılma): uşağın alçaldılması və rədd edilməsi tərbiyəçinin şifahi və şifahi olmayan davranışlarını əhatə edir. Bura aşağıdakılar daxildir:

- lağ etmə, alçaldıcı və açıq-aşkar rədd edən və düşmənçilik edən fiziki olmayan davranış formaları,
- kədər və ya hüzn kimi normal emosional reaksiyalara görə uşağa lağ etmək və ya utandırmaq,
- ailədə uşağı tənqid edib cəzalandırmaq və uşağa davamlı olaraq məsuliyyət (iş və s.) vermək və başqalarından daha az mükafatlandırmaq,
- uşağı ictimai yerlərdə biabır etmək.

2. Zorakılıq tətbiq etməklə qorxutmaq: tərbiyəçi uşağın sevdiklərini və əşyalarını təhlükəli vəziyyətlərə salır. Tərbiyəçi uşağa fiziki zərər verə bilər. Bura aşağıdakılar daxildir:

- uşağı mürəkkəb vəziyyətlərə və gözlənilməz vəziyyətlərə salmaq,

- uşağı təhlükəli yerdə qoyub, uşağın sevdiyi insanlar və əşyalarla hədələmək,
- tərbiyəçinin uşaqdan sərt və qeyri-real gözləntilərinin olması. Bu gözləntilərin yerinə yetirilmədiyi təqdirdə, uşağa zərər vermək və ya təhlükə yaratmaqla hədələmək.

3. İzolyasiya: Yeniyetmələrin və həmyaşıdların evdə və evdən kənarda ünsiyyət və ya qarşılıqlı əlaqə ehtiyaclarını qarşılamalarının qarşısının alınması. Bura aşağıdakılar daxildir:

- uşağın ətraf mühitdə hərəkət azadlığının əsassız olaraq məhdudlaşdırılması,
- həmyaşıdları və yeniyetmələrlə sosial əlaqələrin məhdudlaşdırılması.

4. Uşaqdan istifadə etmək və əxlaqını pozmaq: bura tərbiyəçinin uşaqda uyğun olmayan davranışların (özünü məhv edən, antisosial, cinayətkar, deviant davranışlar və s.) formalaşmasına səbəb olan hərəkətləri daxildir. Bura aşağıdakılar daxildir:

- antisosial davranışın formalaşdırılması, ona icazə verilməsi və təşviq edilməsi,
- inkişaf baxımından uyğun olmayan davranışı formalaşdırmaq, ona icazə vermək və təşviq etmək,
- uşağın fikirlərini, istəklərini, hisslərini ifadə etməsinə az və ya heç bir dəstək verməmək,
- uşağın koqnitiv inkişafına mane olmaq və ya məhdudlaşdırmaq.

5. Uşağa məhəl qoymamaq: uşağın qarşılıqlı əlaqəyə olan ehtiyacının ödənməməsi, valideyn laqeydliyi (məhəbbət göstərməməsi, uşağı sevməməsi, maraq göstərməməsi) və uşaqla qarşılıqlı əlaqədə duyğuların olmaması. Bura aşağıdakılar daxildir:

- motivasiyanın olmaması səbəbindən təcrid olunmaq və qarşılıqlı münasibətlərdə iştirak etməmək,
- yalnız çox zəruri hallarda ünsiyyət qurmaq,
- uşağa sevgi, diqqət və sevgi göstərməmək.

6. Fiziki və ruhi sağlamlıq və təhsillə bağlı etinasızlıq: bu, uşağın psixi, fiziki sağlamlıq problemləri və təhsil problemləri və ya ehtiyacları üçün lazımi müalicəni laqeyd edən, imtina edən və ya təmin etməyən valideynin uyğun olmayan davranışını əhatə edir. Bura aşağıdakılar daxildir:

- uşağın ciddi emosional ya da davranış problemləri və ya ehtiyacları üçün laqeydlik, müalicənin təmin edilməməsi və ya ondan imtina edilməsi,
- uşağın fiziki sağlamlığının və problemlərinin müalicəsinin təmin edilməməsi və ondan imtina edilməsi,
- uşağın təhsil problemləri və ehtiyaclarının təmin edilməməsi və rədd edilməsi **[5]**.

Yuxarıda qeyd edilənlər Azərbaycanda və dünyanın əksər ölkələrində mövcud olan psixoloji zorakılıq formalarına misaldır.

Erkmanın fikrincə, insanın içində olduğu vəziyyəti və ya özünə yönəlmiş davranışı necə qəbul etməsi də emosional təzyiqin mənfi nəticələrinin yaranmasında

təsirli olur. Bu qavrayışların mədəni meyarlara və qəbullara da təsiri var.

Əslində, bu cür zorakılığın mədəniyyətimizlə, psixoloji savadsızlığımızla çox əlaqəsi var. Türk ailə və təhsil sistemlərinə baxdığımızda bu sistemlər ümumiyyətlə, patriarxal, məhdudlaşdırıcı, həddindən artıq qoruyucu və nəzarətçi, uşaqların hörmətli, passiv, itaətkar və qaydalara uyğun davranışları mükafatlandırılarkən, aktiv, sorğulayıcı və iddialı davranışları cəzalandırılır **[9]**.

Hər bir uşağın şiddət görmədən böyümək haqqı var. Dünyanın demək olar ki, bütün ölkələri bunu BMT-nin Uşaq Hüquqları Konvensiyası ilə tanıyırlar. Ölkəmizdə və dünyada uşaqlara qarşı zorakılığın qarşısının alınması üçün bir sıra tədbirlər həyata keçirilir. Bu gün yenə də saysız-hesabsız uşaq döyülür, aqressivlik, laqeydlik görür və alçaldılır.

Paradoks ondan ibarətdir ki, müxtəlif zorakılıq formaları və onların uşaqlar üçün ciddi nəticələri barədə daha çox şey bilirik. Yenə də bu günə qədər cəmiyyətimiz buna çox vaxt göz yumur. Təəssüflər olsun ki, uşaqlara qarşı zorakılığın müxtəlif formalarına dair statistikaya rast gəlmək qeyri-mümkündür. Çoxları uşaqlara qarşı şiddətə dözməyə davam edir. Bəziləri onları qaçılmaz və ya hətta lazımlı hesab edirlər. Cəmiyyətdə uşaqlara qarşı zorakılıq barədə məlumatlılığın artırılması daha vacibdir. Eyni zamanda, müxtəlif sahə mütəxəssislərinin, psixoloqların, sosial işçilərin rolu ön plana gətirilməli, məktəblərdə, ailələrdə məlumatlılıq artırılmalıdır. Buna qarşı çıxmaq nəhayət, bütün cəmiyyətimizin daimi vəzifəsi kimi başa düşülməlidir. Yalnız bu şəkildə bütün uşaqlar təhlükəsiz və yaxşı böyüyə bilər.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. https://e-qanun.az/framework/3292
2. Aydın, İ. (2019). Türkiye'de çocuk istismarı, çocuk istismarını önleyici sosyal politikalar ve Diyarbakır Örneği, Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
3. Veltkamp & Miller, 1994, s. 21.
4. Fındıkçı, 1989). , səh. 30).
5. 0Hart, Brassard, & Karlson, 1996. s. 73, 74.
6. Gectan, 1993, s. 166.
7. Baymur (1985, s. 280) İhmal ve istismar açısından sokak çocukları.
8. Cüceloğlu, 1999, s. 109; Seligman, Hoeksema, & Girgus, 1986, s. 435.
9. Erkman, 1999, s. 129.

Aykhan Shahbaz oghlu Gahramanov

PSYCHOLOGICAL VIOLENCE AGAİNST CHILDREN IN THE FAMILY

Summary: The article provides a general analysis of psychological violence against children within the family, the activities of international organizations related to it, and statistical data from around the world. The article mentions that this issue is the focus of the Azerbaijani government. Even in the most difficult socio-political and military situation in our country, protection of children's rights has always been a priority. In this regard, detailed information and suggestions were put forward about the state policy on the prevention of psychological violence against children in Azerbaijan.

Key words: family, child, violence, psychological violence, depression, Azerbaijan.

Айхан Шахбаз оглы Кахраманов

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ НАСИЛИЕ НАД ДЕТЬМИ В СЕМЬЕ

Резюме: В статье представлен общий анализ психологического насилия в отношении детей в семье, связанной с ним деятельности международных организаций и статистических данных со всего мира. В статье отмечается, что этот вопрос находится в центре внимания правительства Азербайджана. Даже в самой сложной общественно-политической и военной ситуации в нашей стране защита прав детей всегда была приоритетной задачей. В связи с этим была выдвинута подробная информация и предложения о государственной политике по предотвращению психологического насилия в отношении детей в Азербайджане.

Ключевые слова: семья, ребенок, насилие, психологическое насилие, депрессия, Азербайджан

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 09.02.2024